

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНОЇ СЛУЖБИ У СИСТЕМІ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Леонтєва Л. В., Брідня Є. О.

ВСТУП

Сучасний етап розвитку України характеризується безпрецедентними викликами у сфері забезпечення національної безпеки й оборони, що виникли внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації, запровадження правового режиму воєнного стану та необхідності забезпечення стійкого функціонування всіх складових сектору безпеки і оборони держави. За таких умов істотно трансформувалися не лише організаційні засади військового управління, а й підходи до нормативно-правового забезпечення діяльності органів військового командування, військових формувань та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Практика ведення бойових дій, постійне вдосконалення законодавства, розширення повноважень військового командування, активне міжвідомче співробітництво та реалізація міжнародних зобов'язань України зумовлюють необхідність формування сучасної моделі правового забезпечення оборонної діяльності, центральне місце в якій належить юридичній службі.

Ефективність функціонування сил оборони сьогодні визначається не лише рівнем їхньої бойової готовності, кадрового потенціалу чи матеріально-технічного забезпечення, а й якістю правового супроводу діяльності органів військового управління. У сучасних умовах кожне управлінське рішення у сфері оборони повинно прийматися на основі вимог Конституції України, законів України, міжнародних договорів, принципів верховенства права та норм міжнародного гуманітарного права. Саме тому юридична служба перетворюється на один із ключових елементів механізму забезпечення законності у діяльності сил оборони, виконуючи функції правового супроводу управлінської діяльності, експертизи нормативно-правових і організаційно-розпорядчих актів, правового консультування командування, представництва інтересів держави, координації правозастосовної практики та контролю за додержанням законодавства.

Особливості правового режиму воєнного стану істотно розширили сферу діяльності юридичної служби. Її функціональне призначення вже не обмежується виключно забезпеченням внутрішньої правової роботи органів військового управління. Сучасна юридична служба бере безпосередню участь у підготовці та правовому супроводі управлінських рішень, що приймаються в умовах підвищеного рівня ризику, правової невизначеності та необхідності оперативного реагування на зміни безпекового середовища. При цьому ефективність її діяльності значною мірою визначається здатністю забезпечити баланс між потребами оборони держави, принципом законності, вимогами національного законодавства та міжнародними стандартами захисту прав людини і ведення збройних конфліктів.

Актуальність дослідження значною мірою обумовлюється також трансформацією системи військового управління, яка передбачає суттєве посилення міжвідомчої

взаємодії між усіма складовими сил оборони України. Виконання спільних завдань Збройними Силами України, Національною гвардією України, Державною прикордонною службою України, Службою безпеки України, Державною спеціальною службою транспорту, розвідувальними органами та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони потребує узгодженого нормативно-правового регулювання, єдиної правозастосовної практики, чіткого розмежування компетенції органів військового управління та належної координації діяльності юридичних служб. Саме юридична служба виступає тим інституційним механізмом, який забезпечує правову узгодженість міжвідомчих управлінських процесів, запобігає виникненню правових колізій, сприяє належному нормативному оформленню спільних рішень і створює необхідні передумови для ефективного функціонування всієї системи сил оборони.

Особливого значення зазначена проблематика набуває у контексті реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та Організації Північноатлантичного договору. Адаптація національної системи оборонного управління до європейських і євроатлантичних стандартів охоплює не лише реформування організаційної структури сектору безпеки і оборони, а й удосконалення механізмів правового забезпечення його діяльності. Це передбачає гармонізацію законодавства, розвиток сучасних форм міжвідомчої взаємодії, цифровізацію юридичної діяльності, запровадження єдиних стандартів правової експертизи управлінських рішень, формування інтегрованого інформаційно-правового середовища та уніфікацію практики застосування законодавства відповідно до принципів належного врядування, верховенства права та демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Водночас сучасні умови ведення бойових дій актуалізують питання забезпечення виконання міжнародно-правових зобов'язань України. Юридична служба відіграє визначальну роль у забезпеченні практичної імплементації норм міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та інших міжнародно-правових стандартів, що регламентують застосування військової сили під час збройних конфліктів. Правовий супровід діяльності органів військового управління, юридична оцінка управлінських рішень, консультування командування щодо застосування положень Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 року та інших міжнародних договорів сприяють забезпеченню законності оборонної діяльності, мінімізації правових ризиків і зміцненню міжнародного авторитету України як держави, що неухильно дотримується своїх міжнародних зобов'язань навіть у умовах широкомасштабної збройної агресії.

Незважаючи на значний розвиток законодавства у сфері національної безпеки і оборони, нормативно-правове забезпечення діяльності юридичних служб залишається недостатньо систематизованим і характеризується наявністю окремих прогалин, відомчих особливостей та неоднорідністю правозастосовної практики. Це зумовлює необхідність комплексного наукового осмислення організаційно-правових засад функціонування юридичної служби, визначення її місця у системі військового управління, дослідження механізмів взаємодії з юридичними службами інших складових сил оборони та вироблення науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства й організації правової роботи в умовах воєнного стану.

Саме зазначені обставини визначають актуальність цього монографічного дослідження, яке спрямоване на комплексне теоретичне осмислення сучасної моделі

функціонування юридичної служби у системі сил оборони України, аналіз чинного нормативно-правового регулювання, узагальнення практики діяльності юридичних служб, а також визначення перспективних напрямів їх подальшого розвитку відповідно до сучасних безпекових викликів, європейських та євроатлантичних стандартів правового забезпечення оборонної діяльності.

Метою монографії є комплексне дослідження організаційно-правових засад діяльності юридичної служби у системі сил оборони України в умовах правового режиму воєнного стану, визначення її місця та ролі у механізмі військового управління, аналіз нормативно-правових основ організації юридичної роботи, особливостей реалізації функцій і повноважень юридичної служби, дослідження правових механізмів її взаємодії з юридичними службами інших складових сил оборони, а також обґрунтування теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення правового забезпечення діяльності сил оборони України, розвиток міжвідомчої координації, імплементацію міжнародно-правових стандартів та адаптацію національної системи юридичного забезпечення військового управління до сучасних європейських і євроатлантичних підходів.

1. Правове забезпечення діяльності юридичної служби та її взаємодії з органами військового управління в умовах воєнного стану

У сучасній системі забезпечення обороноздатності України юридична служба виконує одну з визначальних функцій у механізмі правового супроводу діяльності сектору безпеки і оборони. Її призначення полягає не лише у здійсненні правового обслуговування органів військового управління, а й у формуванні належних правових засад їх функціонування, забезпеченні законності управлінської діяльності, удосконаленні нормативно-правового регулювання та координації правозастосовної практики. Реалізація цих завдань сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню ефективності військового управління й створенню організаційно-правових умов для належного виконання функцій із захисту державного суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України.

За таких умов юридична служба виконує системоутворюючу роль у забезпеченні функціонування єдиного правового механізму взаємодії суб'єктів сектору безпеки і оборони. Її діяльність спрямована на створення належних організаційно-правових передумов для координації діяльності органів військового управління, забезпечення однакового застосування законодавства, усунення нормативних прогалин і колізій, а також формування цілісного правового простору, необхідного для реалізації оборонної політики держави. Саме завдяки професійній діяльності юридичних служб забезпечується правова узгодженість управлінських рішень, їх відповідність положенням Конституції України, законодавству України, міжнародним договорам та міжнародно-правовим стандартам, що регулюють діяльність сил оборони.

У зв'язку з цим роль юридичної служби істотно розширюється. Вона виступає не лише структурним підрозділом, що забезпечує правовий супровід діяльності військових органів, а й важливим елементом механізму реалізації державної політики у сфері національної безпеки й оборони. Через здійснення правової експертизи, підготовку юридичних висновків, консультування командування та контроль за додержанням законодавства юридична служба сприяє прийняттю обґрунтованих

управлінських рішень і забезпечує їх відповідність вимогам Конституції України, законів України та міжнародно-правових зобов'язань держави.

Організація сучасної системи оборони України ґрунтується на взаємодії значної кількості суб'єктів сектору безпеки і оборони, до яких належать Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Служба безпеки України, Державна спеціальна служба транспорту, розвідувальні органи, а також інші військові формування і державні органи, визначені законодавством. Ефективність їхньої спільної діяльності безпосередньо залежить від належного нормативного визначення компетенції кожного суб'єкта, чіткого розмежування повноважень, правового врегулювання порядку взаємодії та функціонування дієвих механізмів юридичної відповідальності за прийняті управлінські рішення.

За таких обставин юридична служба виконує інтегруючу функцію, забезпечуючи єдність правового регулювання діяльності всіх складових сектору безпеки і оборони. Її діяльність охоплює правовий супровід координації органів військового управління, вироблення єдиних підходів до застосування законодавства, виявлення та усунення нормативних колізій, а також удосконалення внутрішньої правозастосовної практики. Саме завдяки системній роботі юридичних підрозділів забезпечується відповідність управлінських рішень Конституції України, законам України, міжнародним договорам та загальновизнаним міжнародно-правовим стандартам у сфері оборони.

Одним із ключових напрямів *діяльності юридичної служби є взаємодія з органами військового управління* в умовах воєнного стану. Така взаємодія охоплює комплекс організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення діяльності командирів, штабів, органів військового управління та інших посадових осіб, які здійснюють керівництво військами. Її практичне значення полягає у створенні правових передумов для прийняття законних управлінських рішень, дотримання вимог національного законодавства та міжнародного права, а також своєчасного виявлення й мінімізації правових ризиків, що виникають під час виконання завдань із забезпечення оборони держави.

Об'єктивна необхідність такої взаємодії зумовлена тим, що під час дії правового режиму воєнного стану органи військового управління реалізують значно ширший обсяг повноважень, пов'язаних із застосуванням сил оборони, організацією мобілізаційних заходів, управлінням військами, функціонуванням територіальної оборони та координацією діяльності інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Відповідно до статті 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності держави є найважливішою функцією держави та справою всього Українського народу¹. Практична реалізація цього конституційного припису неможлива без належного правового забезпечення діяльності органів військового управління, що покладає на юридичну службу особливу відповідальність за підтримання законності у процесі здійснення оборонної діяльності.

Правове регулювання взаємодії юридичної служби з органами військового управління базується на положеннях Конституції України, законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про національну безпеку України», а також підзаконних нормативно-

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к. (з наступ. змін. та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>

правових актів Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та інших уповноважених органів військового управління, які визначають організаційні засади здійснення юридичної роботи у сфері оборони.

Одним із ключових напрямів взаємодії юридичної служби з органами військового управління є здійснення правової експертизи проєктів управлінських рішень. В умовах функціонування сил оборони така діяльність набуває особливого значення, оскільки виконання завдань у сфері оборони супроводжується підготовкою значної кількості наказів, директив, бойових розпоряджень, інструкцій та інших управлінських документів, прийняття яких породжує юридичні наслідки для військовослужбовців, органів державної влади, суб'єктів господарювання та інших учасників правовідносин. У зв'язку з цим правова експертиза покликана забезпечити відповідність змісту таких документів вимогам чинного законодавства, своєчасно виявити можливі нормативні суперечності, запобігти виникненню правових колізій та гарантувати дотримання встановлених процедур під час підготовки управлінських рішень.

Важливим напрямом діяльності юридичної служби є також правовий супровід реалізації владних повноважень командирами (начальниками). Аналіз статті 6 Закону України «Про Збройні Сили України» свідчить, що командири уповноважені приймати рішення щодо застосування підпорядкованих сил і засобів, організації виконання бойових завдань, підтримання військової дисципліни та забезпечення належного функціонування підрозділів.² Водночас реалізація цих повноважень повинна здійснюватися виключно в межах компетенції, визначеної законодавством. За таких умов юридична служба виконує функцію професійного правового радника командування: надає консультації щодо застосування нормативно-правових актів, оцінює юридичні наслідки запланованих рішень та готує обґрунтовані висновки стосовно їх відповідності законодавству.

Не менш важливим елементом діяльності юридичних служб є участь у процесах оперативного та стратегічного планування оборонної діяльності. Сучасний характер збройних конфліктів зумовлює поступове посилення ролі правового компонента у системі військового управління. Досвід держав – членів НАТО переконливо демонструє, що військовий юрист є невід'ємним учасником процесу підготовки та проведення операцій, виконуючи функції радника командування з правових питань. Аналогічний підхід послідовно впроваджується й у практику функціонування сил оборони України. Під час планування операцій юридична служба аналізує правові підстави застосування військової сили, прогнозує можливі юридичні наслідки реалізації управлінських рішень та забезпечує врахування вимог міжнародного гуманітарного права на всіх етапах підготовки й проведення операцій.

У період дії правового режиму воєнного стану значення такого правового супроводу істотно зростає. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» наділяє військове командування низкою спеціальних повноважень, пов'язаних із запровадженням комендантської години, встановленням особливого режиму в'їзду та виїзду, використанням майна для потреб оборони, організацією евакуаційних заходів та реалізацією інших передбачених законом тимчасових обмежень прав і свобод

² Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.

людини.³ Реалізація зазначених повноважень можлива лише за умови неухильного додержання принципів законності, необхідності та пропорційності. Саме тому постійний правовий супровід діяльності військового командування є однією з необхідних гарантій правомірності управлінських рішень, що приймаються в особливий період.

Важливе місце у системі взаємодії юридичної служби з органами військового управління посідає правове забезпечення застосування норм міжнародного гуманітарного права під час планування, підготовки та ведення бойових дій. Актуальність цього напрямку діяльності зумовлена тим, що в умовах міжнародного збройного конфлікту дотримання норм міжнародного гуманітарного права є одночасно міжнародно-правовим обов'язком України та необхідною передумовою здійснення законного військового управління. З огляду на це юридична служба бере безпосередню участь у впровадженні міжнародно-правових стандартів у практику діяльності органів військового управління, забезпечує їх урахування під час підготовки управлінських рішень, здійснює правовий аналіз відповідності таких рішень міжнародним зобов'язанням держави та контролює належне виконання встановлених вимог у процесі реалізації бойових завдань.

Нормативне підґрунтя зазначеної діяльності становлять насамперед чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року, учасницею яких є Україна. Зокрема, спільна стаття I усіх чотирьох Женевських конвенцій покладає на держави-учасниці обов'язок «не лише поважати, а й забезпечувати повагу до положень Конвенцій за будь-яких обставин»⁴. Аналіз змісту цієї норми свідчить, що на державу покладається позитивний обов'язок сформувати дієві організаційно-правові механізми реалізації міжнародного гуманітарного права. У системі військового управління виконання цього обов'язку значною мірою забезпечується діяльністю юридичної служби, яка здійснює правовий супровід діяльності командування, оцінює відповідність управлінських рішень вимогам міжнародного гуманітарного права та сприяє їх практичній імплементації під час виконання завдань силами оборони.

Важливим напрямом діяльності юридичної служби є правовий аналіз бойових наказів, оперативних планів, директив, бойових розпоряджень та інших управлінських документів, які визначають порядок застосування сил і засобів оборони. Метою такого аналізу є перевірка відповідності запланованих заходів основоположним принципам міжнародного гуманітарного права, насамперед принципу розрізнення, закріпленому у статті 48 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій. Відповідно до зазначеної норми сторони збройного конфлікту зобов'язані постійно розрізняти цивільне населення і комбатантів, а також цивільні й військові об'єкти, спрямовуючи воєнні дії виключно проти військових цілей.⁵ З огляду на це юридична служба оцінює правомірність визначення об'єктів ураження, перевіряє відповідність запланованих

³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

⁴ Женевська конвенція про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

операцій вимогам міжнародного гуманітарного права та формує обґрунтовані правові висновки щодо допустимості застосування військової сили в конкретних умовах.

Не менш вагомим напрямом правового супроводу є забезпечення дотримання принципу пропорційності, зміст якого розкривається у статті 51(5)(b) Додаткового протоколу I. «забороняються напади, унаслідок яких очікувані випадкові втрати серед цивільного населення або пошкодження цивільних об'єктів будуть надмірними порівняно з конкретно та безпосередньою військовою перевагою»⁵. Аналіз цієї норми свідчить, що під час підготовки та погодження бойових рішень юридична служба повинна оцінювати прогнозовані гуманітарні наслідки застосування сили, визначати співвідношення між військовою необхідністю та можливими ризиками для цивільного населення, а також надавати командуванню рекомендації щодо вибору способів виконання бойових завдань, які відповідають вимогам міжнародного гуманітарного права.

Важливим елементом правового супроводу діяльності органів військового управління є забезпечення виконання вимог статті 57 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій, яка покладає на сторони збройного конфлікту обов'язок уживати всіх можливих запобіжних заходів під час планування та проведення воєнних операцій з метою мінімізації втрат серед цивільного населення і пошкодження цивільних об'єктів. Аналіз змісту цієї норми свідчить, що її реалізація потребує системного правового супроводу процесу підготовки військових операцій. У цьому зв'язку юридична служба здійснює правову оцінку запланованих заходів, бере участь у перевірці законності вибору способів і засобів ведення бойових дій, аналізує можливі гуманітарні наслідки застосування озброєння та готує рекомендації для командування щодо дотримання міжнародно-правових обмежень, установлених міжнародним гуманітарним правом.

Окремого значення у діяльності юридичної служби набуває забезпечення міжнародно-правового захисту цивільного населення під час ведення бойових дій. Відповідно до статті 51 Додаткового протоколу I цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають унаслідок воєнних дій, а будь-які акти насильства або погрози насильством, головною метою яких є тероризування цивільного населення, забороняються. Водночас стаття 52 зазначеного Протоколу закріплює загальний принцип недоторканності цивільних об'єктів, визначаючи, що вони не можуть бути об'єктом нападу, якщо не використовуються у військових цілях. З огляду на наведені міжнародно-правові приписи юридична служба забезпечує правовий аналіз запланованих операцій, перевіряє обґрунтованість визначення військових цілей та сприяє врахуванню міжнародних гарантій захисту цивільних осіб і цивільної інфраструктури під час підготовки управлінських рішень.

Самостійним напрямом правового забезпечення діяльності органів військового управління є дотримання міжнародних стандартів поведінки з військовополоненими. Правовий статус цієї категорії осіб визначається Третьою Женевською конвенцією про поведінку з військовополоненими 1949 року. Зокрема, стаття 13 Конвенції встановлює обов'язок забезпечувати гуманне поводження з

⁵ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

військовополоненими за будь-яких обставин та захищати їх від актів насильства, залякування, образ і публічної цікавості. Крім того, стаття 17 Конвенції прямо забороняє застосування фізичного або психічного примусу під час їх допиту. Зміст наведених положень зумовлює необхідність постійного правового супроводу відповідної діяльності органів військового управління. З цієї метою юридична служба консулює командування щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права, бере участь у розробленні внутрішніх алгоритмів поводження з військовополоненими, здійснює контроль за відповідністю діяльності військових підрозділів міжнародним зобов'язанням України та організовує правороз'яснювальну роботу серед військовослужбовців.

Складовою правового забезпечення діяльності органів військового управління є оцінка допустимості застосування окремих видів озброєння, військової техніки та методів ведення бойових дій з позицій міжнародного гуманітарного права. Відповідно до статті 35 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій право сторін збройного конфлікту обирати засоби і методи ведення війни не має необмеженого характеру. Подальший розвиток цього положення закріплено у статті 36 Протоколу, яка покладає на державу обов'язок здійснювати правову оцінку нових видів озброєння, засобів або методів ведення війни щодо їх відповідності нормам міжнародного гуманітарного права. Виконання цього міжнародного зобов'язання передбачає участь юридичної служби у підготовці правових висновків щодо можливості застосування окремих видів озброєння, аналізі міжнародно-правових обмежень та оцінці потенційних ризиків настання міжнародно-правової відповідальності держави у разі порушення встановлених вимог.

Не менш важливим напрямом діяльності юридичної служби є організація системної підготовки військовослужбовців з питань міжнародного гуманітарного права. Обов'язок держав забезпечувати поширення знань про норми права збройних конфліктів закріплено у статті 47 Першої Женевської конвенції, статті 48 Другої Женевської конвенції, статті 127 Третьої Женевської конвенції та статті 144 Четвертої Женевської конвенції, які передбачають необхідність широкого розповсюдження текстів Конвенцій та включення їх положень до програм військової освіти. Крім того, стаття 83 Додаткового протоколу I покладає на держави обов'язок забезпечувати навчання особового складу нормам міжнародного гуманітарного права як у мирний час, так і під час збройного конфлікту. З огляду на зазначені міжнародно-правові приписи юридична служба організовує відповідну правову підготовку військовослужбовців, проводить навчально-методичну та консультативну роботу, надає роз'яснення командуванню щодо застосування норм міжнародного гуманітарного права та сприяє формуванню сталої правозастосовної практики в діяльності органів військового управління.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права є одним із системоутворюючих напрямів діяльності юридичної служби у сфері військового управління. Виконуючи експертно-аналітичні, консультативні, контрольні, нормотворчі та освітні функції, юридична служба створює необхідні правові передумови для реалізації міжнародних зобов'язань України, що випливають із Женевських конвенцій 1949 року, Додаткових протоколів 1977 року та інших міжнародно-правових актів у сфері права збройних конфліктів. Практичне значення такої діяльності полягає не лише у забезпеченні відповідності

військового управління міжнародним стандартам, а й у мінімізації правових ризиків, зміцненні режиму законності та підвищенні рівня правової обґрунтованості рішень, які приймаються органами військового управління в умовах воєнного стану.

Поряд із нормотворчою, консультативною та контрольною діяльністю юридична служба виконує превентивну функцію, спрямовану на своєчасне виявлення, попередження та мінімізацію правових ризиків, що можуть виникати під час реалізації владних повноважень командирами (начальниками) та іншими посадовими особами. Її превентивне значення полягає не стільки в реагуванні на вже допущені порушення законодавства, скільки у формуванні такого механізму правового забезпечення управлінської діяльності, який дозволяє запобігти прийняттю незаконних або юридично необґрунтованих рішень ще на стадії їх підготовки. Саме тому одним із ключових інструментів діяльності юридичної служби є системна правова експертиза проєктів нормативних, індивідуальних та організаційно-розпорядчих актів, що розробляються органами військового управління.

Правове підґрунтя реалізації превентивної функції юридичної служби визначається конституційними засадами діяльності органів державної влади. Відповідно до статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права, тоді як стаття 19 Основного Закону встановлює, що органи державної влади та їх посадові особи зобов'язані діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією і законами України. Для органів військового управління ці конституційні приписи мають особливе значення, оскільки їхня діяльність пов'язана з реалізацією владних повноважень у сфері оборони держави, застосуванням військової сили, запровадженням окремих обмежень прав і свобод в умовах воєнного стану, управлінням державним майном, організацією проходження військової служби та виконанням інших завдань, що безпосередньо впливають на права людини й інтереси держави. За таких умов правове забезпечення управлінської діяльності набуває не лише контрольного, а й превентивного значення.

Одним із основних інструментів реалізації превентивної функції є комплексна правова експертиза проєктів наказів, директив, бойових розпоряджень, службових документів та інших управлінських актів, які готуються органами військового управління. Під час її проведення перевіряється відповідність змісту таких документів положенням Конституції України, законів України «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про Збройні Сили України», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про правовий режим воєнного стану», Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, а також іншим нормативно-правовим актам, що регулюють функціонування сектору безпеки і оборони. Такий підхід дає змогу своєчасно виявляти нормативні колізії, усувати юридичні неточності та запобігати прийняттю управлінських рішень, які можуть суперечити вимогам законодавства.

Зміст правової експертизи не зводиться виключно до формальної перевірки відповідності документів чинному законодавству. Вона передбачає всебічний аналіз можливих правових наслідків реалізації запропонованих управлінських рішень, оцінку ризиків виникнення судових спорів і притягнення посадових осіб до дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності, а також прогнозування їхнього впливу на права

військовослужбовців, цивільного персоналу, членів сімей військовослужбовців та інших учасників відповідних правовідносин. Саме такий комплексний підхід забезпечує не лише дотримання принципу законності, а й реалізацію принципу правової визначеності, який відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини розглядається як одна з основоположних складових верховенства права.

Превентивна функція юридичної служби набуває особливої ваги у питаннях недопущення перевищення владних або службових повноважень посадовими особами органів військового управління та запобігання іншим формам неправомірного використання службового становища. Актуальність цього напрямку діяльності обумовлена тим, що управлінські рішення у сфері оборони нерідко приймаються в умовах підвищеної оперативності, значного обсягу дискреційних повноважень і високого рівня юридичної відповідальності. У зв'язку з цим одним із ключових завдань юридичної служби є забезпечення відповідності проєктів управлінських актів компетенції посадових осіб, визначеній законодавством, військовими статутами та положеннями про органи військового управління.

Правове значення такої діяльності підтверджується положеннями Кримінального кодексу України. Зокрема, статті 423–426 Кодексу встановлюють кримінальну відповідальність військових службових осіб за зловживання військовою владою або службовим становищем, перевищення влади чи службових повноважень, недбале ставлення до військової служби та бездіяльність військової влади.⁶ Враховуючи зазначені законодавчі приписи, юридична служба під час проведення правової експертизи управлінських документів оцінює можливі юридичні наслідки їх реалізації, виявляє потенційні ризики виходу посадових осіб за межі наданих повноважень і формує рекомендації, спрямовані на запобігання виникненню підстав для притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Важливим напрямом превентивної діяльності юридичної служби залишається також забезпечення законності у сфері проходження військової служби та реалізації соціальних гарантій військовослужбовців. Практика застосування військового законодавства свідчить, що найбільша кількість правових спорів виникає під час призначення на посади, переміщення по службі, оформлення відпусток, виплати грошового забезпечення, призначення одноразової грошової допомоги, забезпечення житлом, а також реалізації права на медичне забезпечення й інші соціальні гарантії. За таких умов юридична служба здійснює попередню правову експертизу кадрових рішень, перевіряє їх відповідність вимогам законодавства та оцінює правомірність дій командування під час вирішення питань проходження військової служби.

Практичне значення зазначеної діяльності істотно зростає в умовах дії правового режиму воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» органи військового управління отримують додаткові повноваження щодо забезпечення оборони держави, управління силами оборони, організації мобілізаційних заходів, взаємодії з військовими адміністраціями та іншими державними органами.³ Разом із тим розширення компетенції не означає можливості її довільної реалізації. Будь-які рішення, пов'язані із застосуванням спеціальних

⁶ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (з наступ. змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

заходів правового режиму воєнного стану чи обмеженням окремих прав і свобод людини, повинні прийматися виключно у порядку та межах, визначених Конституцією України, законами України та міжнародними договорами. У цьому контексті юридична служба виконує функцію постійного правового супроводу діяльності органів військового управління, здійснює контроль за законністю прийнятих рішень і сприяє належній реалізації спеціальних повноважень, передбачених законодавством про воєнний стан.

Посилення превентивної ролі юридичної служби безпосередньо пов'язане зі специфікою управлінської діяльності органів військового управління в умовах бойових дій. Прийняття рішень у воєнній обстановці, як правило, здійснюється за дефіциту часу, неповноти інформації, значного психологічного навантаження та постійної загрози життю особового складу. За таких обставин істотно зростає ймовірність виникнення правових ризиків, пов'язаних із прийняттям управлінських рішень, які можуть не повною мірою відповідати вимогам національного законодавства або нормам міжнародного гуманітарного права. Це обумовлює необхідність постійного залучення юридичної служби до процесу підготовки та правового супроводу управлінських рішень. Виконуючи консультативну й експертно-аналітичну функції, військові юристи оцінюють можливі юридичні наслідки запропонованих рішень, визначають шляхи мінімізації правових ризиків та пропонують правові механізми досягнення поставлених військових цілей із дотриманням вимог законодавства України й міжнародних зобов'язань держави.

Разом із тим превентивна діяльність юридичної служби має комплексний характер і не зводиться виключно до проведення правової експертизи окремих управлінських документів. Її зміст охоплює системний моніторинг стану законності у військових частинах, аналіз причин та умов виникнення правопорушень, підготовку пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання, здійснення просвітницької діяльності серед військовослужбовців, а також участь у формуванні внутрішніх механізмів правового регулювання в органах військового управління. Зазначений підхід узгоджується із сучасними принципами належного врядування, ризик-орієнтованого управління та внутрішнього контролю, які послідовно впроваджуються у секторі безпеки і оборони держав – членів НАТО.

Проведений аналіз дає підстави дійти висновку, що ефективна взаємодія юридичної служби з органами військового управління є необхідною передумовою забезпечення законності у сфері оборонної діяльності держави. Її функціональне призначення виходить далеко за межі правової експертизи проєктів управлінських актів або консультативного супроводу командування. Сучасна юридична служба виконує комплекс взаємопов'язаних нормотворчих, експертно-аналітичних, консультативних, контрольних, превентивних та координаційних функцій, спрямованих на забезпечення правової обґрунтованості управлінських рішень, належної реалізації повноважень органів військового управління, дотримання міжнародних зобов'язань України та зміцнення режиму законності в умовах воєнного стану. Саме комплексний характер зазначеної діяльності визначає юридичну службу як один із ключових інститутів правового забезпечення функціонування сил оборони України та важливий елемент сучасної системи військового управління.

2. Правові засади взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами складових сил оборони України

Функціонування сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану обумовлює необхідність забезпечення узгодженої діяльності всіх його складових не лише на організаційному та оперативному, а й на правовому рівнях. З огляду на комплексний характер сучасної системи оборони держави особливого значення набуває взаємодія юридичних служб, від ефективності якої залежить належне нормативно-правове забезпечення діяльності органів військового управління, однакове застосування законодавства, своєчасне вирішення правових питань і формування єдиної правозастосовної практики.

Правове забезпечення оборонної діяльності не може здійснюватися ізольовано в межах окремих військових формувань чи правоохоронних органів спеціального призначення. Виконання спільних завдань із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки потребує постійної координації між юридичними службами Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Така взаємодія спрямована на вироблення узгоджених правових підходів до застосування законодавства, координацію нормотворчої діяльності, забезпечення законності управлінських рішень, а також належне виконання міжнародних зобов'язань України у сфері оборони та безпеки.

Відповідно до статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» до сил оборони належать Збройні Сили України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна спеціальна служба транспорту, а також інші військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, які відповідно до закону залучаються до виконання завдань оборони держави.⁷

Юридичні служби складових сил оборони є невід'ємним елементом системи військового управління, покликаним забезпечувати законність управлінських рішень, правову визначеність діяльності органів військового управління, дотримання прав військовослужбовців, а також реалізацію державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Взаємодія між ними являє собою системну, безперервну та цілеспрямовану діяльність, що здійснюється на основі законності, координації, єдності правозастосування та відповідальності за прийняті рішення.

Юридична служба Збройних Сил України займає центральне місце у системі правового забезпечення сил оборони. Це обумовлено провідною роллю Збройних Сил України у відсічі збройній агресії та здійсненні оборони держави. З метою вдосконалення організації правового забезпечення діяльності Збройних Сил України та приведення її у відповідність до сучасних потреб функціонування системи військового управління наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 30 березня 2021 року № 80 було затверджено Положення про юридичну службу Збройних Сил України.⁸ Прийняття цього нормативного акта стало важливим етапом оновлення правового регулювання діяльності юридичної служби, оскільки одночасно було

⁷ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

⁸ Положення про юридичну службу Збройних Сил України: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України №80м від 30.03.2021. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf>

визнано таким, що втратив чинність, наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 7 жовтня 2015 року № 393 «Про затвердження Положення про юридичну службу Збройних Сил України». Нове Положення конкретизувало правовий статус, основні завдання, функції та повноваження юридичної служби Збройних Сил України, визначило її місце у системі військового управління, а також удосконалило механізми правового забезпечення діяльності органів військового управління, військових частин, установ і організацій Збройних Сил України з урахуванням сучасних викликів у сфері національної безпеки й оборони.

До основних напрямів взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами інших складових сил оборони належить насамперед спільна нормотворча діяльність. Її зміст полягає у підготовці, правовому опрацюванні та погодженні проєктів нормативно-правових актів, які регулюють питання оборони держави, мобілізаційної підготовки, проходження військової служби, організації військового управління та застосування сил оборони. Відповідно до Регламенту Кабінету Міністрів України, Правил підготовки проєктів актів Кабінету Міністрів України та Регламенту Міністерства оборони України такі проєкти підлягають обов'язковій юридичній експертизі й міжвідомчому погодженню. У межах зазначеної процедури юридична служба Збройних Сил України аналізує відповідність проєктів Конституції України, законам України, міжнародним договорам та актам права Європейського Союзу, а також бере участь у виробленні узгоджених правових позицій між суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Важливим напрямом співпраці є проведення правової експертизи проєктів наказів, директив, бойових розпоряджень, методичних рекомендацій та інших організаційно-розпорядчих документів, що розробляються Міністерством оборони України, Генеральним штабом Збройних Сил України та іншими органами військового управління. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 1040 юридичні служби здійснюють перевірку таких документів на відповідність законодавству, прогнозують можливі правові наслідки їх реалізації та готують мотивовані правові висновки. Узгодження підходів до проведення правової експертизи сприяє формуванню єдиних критеріїв оцінювання управлінських рішень і мінімізує ризик виникнення правових колізій у діяльності різних складових сил оборони.

Окреме значення має координація практики застосування законодавства у сфері оборони та проходження військової служби. Реалізація цього напрямку передбачає організацію міжвідомчих робочих зустрічей, підготовку узагальнень правозастосовної практики, розроблення методичних рекомендацій, проведення консультацій та спільне вирішення проблемних питань, що виникають під час реалізації норм військового законодавства. В умовах воєнного стану, коли нормативна база динамічно оновлюється, така координація забезпечує однакове розуміння та практичне застосування законодавчих приписів усіма суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Самостійним напрямом взаємодії є правове забезпечення проведення спільних операцій сил оборони. Його нормативне підґрунтя становлять закони України «Про оборону України», «Про національну безпеку України» та «Про основи національного спротиву». У процесі планування й реалізації спільних заходів юридичні служби визначають правові підстави застосування сил і засобів, аналізують компетенцію кожного суб'єкта військового управління, забезпечують належне розмежування повноважень, супроводжують прийняття міжвідомчих управлінських рішень та

контролюють їх відповідність нормам національного законодавства і міжнародного гуманітарного права.

Важливою складовою міжвідомчої співпраці є також розроблення організаційно-правових механізмів взаємодії між органами військового управління. Йдеться про підготовку міжвідомчих інструкцій, порядків інформаційного обміну, алгоритмів координації дій, типових процедур прийняття управлінських рішень та інших документів, що визначають порядок функціонування сил оборони як цілісної системи. У межах цієї діяльності юридичні служби здійснюють правове моделювання управлінських процесів, визначають компетенцію учасників взаємодії, формують механізми врегулювання можливих компетенційних спорів і забезпечують відповідність таких документів вимогам законодавства України.

Завершальним, але не менш важливим напрямом є формування єдиної правозастосовної практики у сфері оборони. Досягнення цієї мети ґрунтується на систематичному аналізі практики застосування законодавства, результатів службових перевірок, правових позицій Верховного Суду, Конституційного Суду України, практики Європейського суду з прав людини, а також міжнародних судових установ у сфері міжнародного гуманітарного права. Узагальнення зазначених матеріалів створює підґрунтя для підготовки методичних рекомендацій, інформаційних листів, офіційних роз'яснень і пропозицій щодо вдосконалення законодавства, що забезпечує уніфікацію правозастосовної діяльності юридичних служб усіх складових сил оборони.

Особливо важливим є те, що саме юридична служба Збройних Сил України бере активну участь у формуванні правових механізмів функціонування об'єднаних угруповань військ та міжвідомчих органів військового управління, які створюються в умовах воєнного стану.

Особливе місце у системі взаємодії юридичних служб сил оборони займає *співпраця між юридичними службами Збройних Сил України та Національної гвардії України*. Серед напрямів міжвідомчої взаємодії особливого значення набуває співробітництво юридичної служби Збройних Сил України з юридичною службою Національної гвардії України. Його специфіка визначається особливостями правового статусу Національної гвардії України, яка, на відміну від інших складових сил оборони, поєднує ознаки військового формування та правоохоронного органу спеціального призначення. Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну гвардію України» – Національна гвардія України входить до системи Міністерства внутрішніх справ України та призначена для виконання завдань із захисту життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, охорони громадського порядку, забезпечення державної безпеки, захисту державного кордону у взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони, а також участі у відсічі та стримуванні збройної агресії проти України.⁹ Саме поєднання військових і правоохоронних функцій зумовлює комплексний характер правового супроводу її діяльності, який охоплює застосування норм військового, адміністративного, кримінального, службового та міжнародного гуманітарного права.

⁹ Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

Нормативне підґрунтя співпраці юридичних служб Збройних Сил України та Національної гвардії України формується системою актів різної юридичної сили. Визначальне значення мають Конституція України, закони України «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного стану» та «Про Національну гвардію України». Водночас практична організація такої взаємодії деталізується актами Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України та Міністерства внутрішніх справ України, які регламентують порядок координації діяльності органів військового управління, обмін правовою інформацією, підготовку спільних управлінських рішень і юридичний супровід виконання завдань у сфері національної безпеки та оборони.

В умовах дії правового режиму воєнного стану Збройні Сили України та Національна гвардія України виконують значну частину бойових і спеціальних завдань у межах єдиної системи сил оборони. Такий формат застосування військових формувань обумовлює необхідність вироблення спільних підходів до правового супроводу управлінської діяльності, оскільки законність прийнятих рішень безпосередньо впливає на ефективність міжвідомчої взаємодії. У зв'язку з цим юридичні служби обох відомств здійснюють комплексну правову експертизу спільних управлінських документів, аналізують правові підстави застосування сил і засобів, оцінюють законність залучення військових формувань до виконання конкретних завдань, а також перевіряють відповідність управлінських рішень вимогам національного законодавства та нормам міжнародного гуманітарного права.

Одним із ключових напрямів такої взаємодії є нормативне врегулювання порядку підпорядкування, координації діяльності та розмежування компетенції органів військового управління. Відповідні правові засади визначаються насамперед Законами України «Про національну безпеку України» та «Про оборону України», які закріплюють принципи єдиного стратегічного керівництва силами оборони, узгодженості управлінських рішень і чіткого розподілу повноважень між суб'єктами сектору безпеки і оборони. Практична реалізація цих положень забезпечується шляхом спільної роботи юридичних служб над підготовкою міжвідомчих нормативних актів, порядків взаємодії, типових інструкцій та алгоритмів управління, що регламентують координацію діяльності військових формувань під час виконання бойових і спеціальних завдань. Такий підхід сприяє однаковому застосуванню законодавства, мінімізує ризик виникнення компетенційних спорів між органами військового управління та підвищує ефективність функціонування сил оборони як цілісної системи.

Важливим напрямом співробітництва юридичних служб Збройних Сил України та Національної гвардії України є правовий супровід реалізації повноважень, пов'язаних із застосуванням заходів державного примусу, використанням фізичної сили, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, бойової та спеціальної техніки. Правові засади такої діяльності визначаються статтями 15–18 Закону України «Про Національну гвардію України», які встановлюють підстави, умови та межі застосування відповідних заходів.¹⁰ Юридичні служби забезпечують правильне застосування зазначених норм, здійснюють правову оцінку законності використання

¹⁰ Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

сили під час спільних операцій, надають консультації командуванню щодо меж реалізації відповідних повноважень та мінімізують ризики порушення вимог національного законодавства і міжнародного гуманітарного права.

Окремим напрямом міжвідомчої взаємодії є координація діяльності у сфері проходження військової служби та забезпечення однакового застосування законодавства щодо дисциплінарної відповідальності військовослужбовців. Практичне значення такої співпраці полягає в узгодженому застосуванні положень Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Дисциплінарного статуту Збройних Сил України та спеціальних нормативно-правових актів, які регламентують проходження служби військовослужбовцями Національної гвардії України. Вироблення спільних правових підходів забезпечує єдність практики під час вирішення кадрових, дисциплінарних і службових питань, а також сприяє однаковому тлумаченню норм військового законодавства.

Ефективність взаємодії значною мірою забезпечується систематичним обміном правовою інформацією між юридичними службами, узагальненням результатів правозастосовної практики, спільною підготовкою методичних рекомендацій, організацією міжвідомчих навчань, семінарів і консультативних заходів. Така форма професійної співпраці створює умови для своєчасного врахування змін у нормативно-правовому регулюванні, вироблення єдиних підходів до застосування законодавства та підвищення ефективності правового забезпечення діяльності сил оборони України.

Не менш важливим напрямом міжвідомчої взаємодії є співробітництво *юридичних служб Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України*. Актуальність такої взаємодії істотно зросла після введення в Україні правового режиму воєнного стану, що супроводжувалося розширенням повноважень прикордонного відомства та його активним залученням до виконання завдань у складі сил оборони. Нормативну основу відповідної діяльності становлять закони України «Про Державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про прикордонний контроль», «Про національну безпеку України», «Про оборону України» та «Про правовий режим воєнного стану», які визначають компетенцію органів охорони державного кордону, особливості їх функціонування в особливий період, а також правові засади взаємодії з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації суттєво трансформувала функціональне призначення Державної прикордонної служби України. Поряд із виконанням традиційних завдань щодо охорони та захисту державного кордону її підрозділи безпосередньо залучаються до заходів із відсічі та стримування збройної агресії, виконують бойові й спеціальні завдання у взаємодії зі Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони, беруть участь у стабілізаційних заходах, забезпечують охорону об'єктів критичної інфраструктури, здійснюють контроль у пунктах пропуску через державний кордон і контрольних пунктах в'їзду-виїзду, а також протидіють діяльності диверсійно-розвідувальних груп. Розширення компетенції прикордонного відомства закономірно посилює потребу у постійній координації діяльності юридичних служб різних складових сил оборони. За таких умов міжвідомча правова взаємодія набуває системного характеру та спрямовується на вироблення єдиних підходів до застосування законодавства, належний юридичний

супровід спільних управлінських рішень і забезпечення законності під час виконання бойових та спеціальних завдань.

Відповідно до статей 2, 19 та 20 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» Державна прикордонна служба України забезпечує охорону державного кордону, бере участь у виконанні завдань із забезпечення оборони держави та взаємодіє з іншими складовими сил оборони під час реалізації заходів, спрямованих на захист національної безпеки.^{10 11} Саме комплексність визначених законом повноважень зумовлює необхідність постійної координації діяльності юридичних служб різних військових формувань. У межах такої взаємодії здійснюється правова експертиза міжвідомчих управлінських рішень, перевіряється їх відповідність Конституції України, законам та іншим нормативно-правовим актам, опрацьовуються проекти спільних наказів, директив, інструкцій і порядків взаємодії, а також забезпечується належне юридичне оформлення рішень щодо залучення сил і засобів Державної прикордонної служби України до виконання бойових та спеціальних завдань.

Самостійний напрям міжвідомчої взаємодії становить правове забезпечення застосування зброї, бойової техніки, озброєння та спеціальних засобів під час охорони державного кордону й виконання бойових завдань. Правові підстави реалізації відповідних повноважень визначені статтями 21–24 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», які регламентують випадки та порядок застосування військовослужбовцями прикордонного відомства заходів фізичного впливу, спеціальних засобів, вогнепальної зброї, бойової техніки й озброєння. За цих умов юридичні служби здійснюють комплексний правовий аналіз управлінських рішень щодо використання сили, оцінюють їх відповідність вимогам національного законодавства, нормам міжнародного гуманітарного права, а також принципам законності, військової необхідності та пропорційності. Такий правовий супровід спрямований на мінімізацію ризиків порушення міжнародно-правових зобов'язань України та забезпечення правомірності дій органів військового управління.

Окремим напрямом співробітництва юридичних служб є правове забезпечення функціонування прикордонного режиму та режиму державного кордону в умовах воєнного стану. Відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та Закону України «Про державний кордон України» передбачають можливість запровадження у прикордонних районах спеціальних тимчасових обмежень, що стосуються порядку пересування громадян і транспортних засобів, переміщення товарів, функціонування пунктів пропуску, а також доступу до окремих територій.¹² Реалізація таких заходів потребує належного правового супроводу, який забезпечується юридичними службами шляхом проведення правової експертизи відповідних управлінських рішень, перевірки їх відповідності Конституції України та законам України, а також підготовки проектів організаційно-розпорядчих документів, необхідних для запровадження встановлених режимних обмежень.

¹¹ Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

¹² Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

Важливе місце у системі взаємодії займає правове забезпечення діяльності військових адміністрацій та інших органів державної влади, які здійснюють свої повноваження у прикордонних регіонах. Нормативною основою такої діяльності є Закон України «Про правовий режим воєнного стану», укази Президента України про утворення військових адміністрацій та інші підзаконні нормативно-правові акти, що визначають особливості організації державного управління в умовах воєнного стану. У межах міжвідомчої взаємодії юридичні служби здійснюють правовий супровід спільних управлінських рішень, визначають межі компетенції кожного суб'єкта, надають правові висновки щодо законності застосування спеціальних заходів правового режиму воєнного стану та забезпечують узгодженість діяльності органів військового управління, військових адміністрацій і правоохоронних органів під час реалізації державної політики у сфері національної безпеки.³

В умовах широкомасштабної збройної агресії особливого значення набуває правове забезпечення гуманітарних заходів, що здійснюються у прикордонній смузі. До компетенції юридичних служб належить правовий супровід управлінських рішень, пов'язаних з евакуацією цивільного населення із районів підвищеної небезпеки, організацією гуманітарних коридорів, використанням транспортної інфраструктури в інтересах оборони, запровадженням спеціального режиму пересування громадян, а також координацією взаємодії з органами місцевого самоврядування, Державною службою України з надзвичайних ситуацій та іншими державними органами. Правову основу цієї діяльності становлять Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Кодекс цивільного захисту України, законодавство у сфері національної безпеки і оборони, а також міжнародно-правові зобов'язання України щодо забезпечення захисту цивільного населення під час збройних конфліктів.

Водночас одним із ключових елементів міжвідомчої співпраці є вироблення єдиних підходів до застосування законодавства у сфері оборони та прикордонної безпеки. Досягнення цієї мети забезпечується шляхом постійного обміну правовою інформацією між юридичними службами, проведення спільних робочих нарад і консультацій, підготовки методичних рекомендацій, узагальнення правозастосовної практики, аналізу змін законодавства, практики Верховного Суду, а також норм і принципів міжнародного гуманітарного права. Такий механізм взаємодії сприяє уніфікації правозастосування в усіх складових сил оборони, мінімізує ризики виникнення правових колізій та забезпечує належний рівень правового супроводу міжвідомчої діяльності.

Отже, взаємодія юридичних служб Збройних Сил України та Державної прикордонної служби України є одним із базових елементів механізму правового забезпечення оборонної діяльності держави. Її зміст охоплює нормативно-правовий супровід міжвідомчого управління, правове забезпечення прикордонного режиму, діяльності військових адміністрацій, реалізації гуманітарних заходів, а також формування єдиної правозастосовної практики. Комплексне здійснення зазначених напрямів сприяє зміцненню законності у сфері оборони, підвищенню ефективності координації між складовими сил оборони та забезпеченню належної реалізації державної політики у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану.

³ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

В умовах триваючої збройної агресії проти України та трансформації сучасних загроз національній безпеці особливого значення набуває *взаємодія юридичних служб Збройних Сил України зі Службою безпеки України*. Необхідність такої співпраці зумовлена комплексним характером сучасних воєнних конфліктів, у межах яких традиційні форми збройного протистояння поєднуються із диверсійною діяльністю, терористичними проявами, розвідувально-підривними заходами, інформаційними операціями та кіберзагрозами. За таких умов ефективне виконання завдань із забезпечення оборони держави потребує належного нормативно-правового врегулювання міжвідомчої взаємодії. У цьому механізмі юридичні служби забезпечують розроблення й правовий супровід організаційно-правових рішень, спрямованих на координацію діяльності суб'єктів сектору безпеки і оборони, а також створюють правові передумови для реалізації спільних заходів із захисту національної безпеки.

Нормативну основу взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Служби безпеки України становлять положення Конституції України, а також спеціальне законодавство, яке визначає правовий статус, компетенцію та порядок діяльності зазначених органів. Ключове значення у цьому контексті має Закон України «Про Службу безпеки України», відповідно до якого на Службу безпеки України покладаються завдання щодо захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, оборонного потенціалу, економічної, інформаційної та державної безпеки від внутрішніх і зовнішніх загроз. Водночас Закон України «Про національну безпеку України» визначає Службу безпеки України як одну зі складових сил безпеки, діяльність якої здійснюється у взаємодії із Збройними Силами України та іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони.⁸ Такий нормативний підхід формує правову основу міжвідомчої координації, визначає межі компетенції кожного суб'єкта та забезпечує узгодженість їхньої діяльності під час виконання завдань із захисту національної безпеки й оборони держави.

Основними напрямками взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Служби безпеки України є нормативно-правове забезпечення спільної діяльності у сфері захисту національної безпеки, протидії терористичним загрозам, контррозвідувального забезпечення, правового супроводу міжвідомчих операцій та уніфікації правозастосовної практики.

Одним із ключових напрямів такої співпраці є правове забезпечення заходів із виявлення, попередження та припинення диверсійної і терористичної діяльності. Відповідно до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом здійснює Служба безпеки України, тоді як Збройні Сили України можуть залучатися до виконання відповідних завдань у випадках і порядку, визначених законодавством.¹³ Саме тому ефективне проведення спільних антитерористичних заходів потребує належного нормативно-правового регулювання міжвідомчої взаємодії. В умовах широкого застосування державою-агресором диверсійно-розвідувальних груп, незаконних збройних формувань та інших інструментів гібридного впливу юридичні служби забезпечують правовий супровід

⁸ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін, та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

¹³ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV (з наступ. змін, та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

підготовки міжвідомчих управлінських рішень, визначають правові підстави використання сил і засобів, здійснюють правову експертизу спільних наказів, директив, оперативних планів та інших організаційно-розпорядчих документів, а також оцінюють їх відповідність вимогам національного законодавства і міжнародно-правовим зобов'язанням України.

Важливим напрямом співробітництва юридичних служб є правове забезпечення контррозвідальної діяльності, спрямованої на своєчасне виявлення, попередження та нейтралізацію загроз державному суверенітету, обороноздатності й іншим життєво важливим інтересам держави. Правові засади здійснення такої діяльності визначаються Законом України «Про контррозвідальну діяльність», відповідно до якого контррозвідальна діяльність охоплює систему спеціальних організаційних, оперативно-розшукових, інформаційно-аналітичних і правових заходів, спрямованих на протидію розвідально-підривній діяльності іноземних держав, спеціальних служб, організацій та окремих осіб.¹⁴ У межах реалізації зазначених завдань юридичні служби забезпечують належне нормативно-правове оформлення взаємодії між органами військового управління та підрозділами Служби безпеки України, беруть участь у підготовці міжвідомчих інструкцій і регламентів, визначають правові механізми інформаційного обміну, а також забезпечують правове регулювання діяльності спільних оперативних груп під час виконання заходів із забезпечення державної безпеки.

Самостійним напрямом взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Служби безпеки України є правове забезпечення охорони державної таємниці й захисту інформації з обмеженим доступом. Нормативну основу відповідної діяльності становить Закон України «Про державну таємницю», який визначає правові засади віднесення інформації до державної таємниці, порядок надання допуску до секретної інформації, організацію режиму секретності, а також відповідальність за порушення встановлених вимог.¹⁵ Організація роботи зі службовою інформацією додатково регламентується Типовою інструкцією про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 року № 736.¹⁶ У межах реалізації зазначених нормативно-правових актів юридичні служби здійснюють правову експертизу документів, які містять відомості з обмеженим доступом, оцінюють відповідність внутрішніх організаційно-розпорядчих актів вимогам законодавства, надають правові роз'яснення посадовим особам щодо застосування режиму секретності та сприяють належному функціонуванню системи захисту інформації у військових органах управління.

Важливим напрямом міжвідомчої співпраці є правовий супровід спеціальних і спеціально-оперативних заходів, що реалізуються із залученням підрозділів Збройних

¹⁴ Про контррозвідальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV (з наступ. змін. і доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>

¹⁵ Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

¹⁶ Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text>

Сил України та Служби безпеки України. Проведення таких заходів потребує чіткого нормативного визначення компетенції кожного із суб'єктів, врегулювання порядку оперативного підпорядкування, розмежування функцій органів військового управління та встановлення ефективних механізмів міжвідомчої координації. З цієї метою юридичні служби беруть участь у підготовці проєктів спільних нормативно-правових актів, здійснюють їх комплексну правову експертизу, а також забезпечують відповідність прийнятих управлінських рішень положенням Конституції України, законів України та міжнародно-правових зобов'язань держави.

Зростання ролі інформаційного простору у сучасних збройних конфліктах зумовлює необхідність тісної взаємодії юридичних служб у сфері забезпечення кібербезпеки та правового захисту об'єктів критичної інфраструктури. Правові засади такої діяльності визначає Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», відповідно до якого Служба безпеки України належить до основних суб'єктів національної системи кібербезпеки та здійснює заходи щодо протидії кібертероризму, кібершпигунству, кібердиверсіям та іншим проявам кіберзагроз.¹⁷ У зв'язку з цим юридичні служби забезпечують нормативне врегулювання порядку міжвідомчого обміну інформацією про кіберінциденти, здійснюють правовий супровід функціонування інформаційно-комунікаційних систем військового призначення, беруть участь у підготовці нормативних документів, спрямованих на захист інформаційних ресурсів, державних інформаційних систем та об'єктів критичної інфраструктури, а також формують правові механізми реагування на кіберінциденти в умовах воєнного стану.

Окремої уваги потребує правове забезпечення міжвідомчого інформаційного обміну, який є необхідною умовою ефективної діяльності сил безпеки та сил оборони. Юридичні служби здійснюють правову експертизу проєктів міжвідомчих угод, наказів, інструкцій і регламентів, що визначають порядок передачі оперативної інформації, використання інформаційно-телекомунікаційних систем, функціонування спільних координаційних центрів та оперативних штабів. Одночасно встановлюються правові гарантії захисту інформації, визначаються правила доступу до відомостей з обмеженим доступом, а також механізми юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства щодо охорони державної таємниці та інформаційної безпеки.

Невід'ємною складовою ефективної взаємодії між Службою безпеки України та Збройними Силами України є належне правове регулювання міжвідомчого інформаційного обміну. Реалізація цього напряму передбачає правову експертизу проєктів міжвідомчих договорів, наказів, інструкцій, регламентів та інших документів, які визначають порядок передачі оперативної інформації, використання захищених інформаційно-телекомунікаційних систем, функціонування спільних координаційних центрів і оперативних штабів. Одночасно юридичні служби забезпечують формування правових гарантій захисту інформації з обмеженим доступом, визначають процедури надання доступу до відповідних відомостей, а також розробляють механізми юридичної відповідальності за порушення вимог законодавства у сфері охорони державної таємниці, інформаційної та кібернетичної безпеки.

¹⁷ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

Такий комплексний підхід до правового забезпечення взаємодії між юридичними службами Збройних Сил України та Служби безпеки України сприяє підвищенню ефективності міжвідомчої координації, зміцненню законності у сфері безпеки й оборони, а також забезпечує належні правові умови для протидії сучасним воєнним, інформаційним і кібернетичним загрозам.

Важливим складником системи правового забезпечення сектору безпеки і оборони є *взаємодія юридичної служби Збройних Сил України з юридичними підрозділами Державної спеціальної служби транспорту*. Така співпраця має міжвідомчий характер і спрямована на формування узгоджених правових механізмів реалізації державної політики у сфері оборони, забезпечення законності діяльності органів військового управління та належного нормативно-правового супроводу виконання завдань, пов'язаних із функціонуванням транспортної інфраструктури в умовах воєнного стану.

Нормативну основу діяльності Державної спеціальної служби транспорту становить Закон України «Про Державну спеціальну службу транспорту», відповідно до якого вона є спеціалізованим військовим формуванням, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспортної системи держави як у мирний час, так і в особливий період.¹⁸ Правове регулювання її діяльності також здійснюється Законами України «Про оборону України», «Про національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного стану» та іншими нормативно-правовими актами, що визначають організаційні та правові засади транспортного й інженерного забезпечення сил оборони.

В умовах широкомасштабної збройної агресії безперерйне функціонування транспортної інфраструктури набуло стратегічного значення для забезпечення обороноздатності держави. Ефективність переміщення військ, доставка озброєння, боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів, військової техніки та інших матеріально-технічних ресурсів безпосередньо залежить від належної організації транспортного забезпечення. За таких обставин юридичні служби здійснюють правовий супровід управлінських рішень щодо організації військових перевезень, експлуатації та відновлення об'єктів транспортної інфраструктури, використання залізничного, автомобільного і мостового господарства в інтересах оборони держави. Одночасно проводиться правова експертиза проєктів управлінських документів, що регламентують взаємодію органів військового управління з Державною спеціальною службою транспорту, а також перевіряється їх відповідність вимогам чинного законодавства України.

Важливим напрямом взаємодії юридичних служб Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту є нормативно-правове забезпечення логістичного функціонування сил оборони. Відповідно до положень Законів України «Про оборону України» та «Про національну безпеку України» правове супроводження логістичних процесів охоплює розроблення механізмів транспортного забезпечення військ, визначення порядку координації між органами військового управління, іншими державними органами та суб'єктами господарювання, а також юридичний супровід укладення й виконання договорів, пов'язаних із перевезенням

¹⁸ Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>

особового складу, військової техніки, озброєння та матеріально-технічних засобів. Такий підхід сприяє належному нормативному врегулюванню логістичних процесів і забезпечує їх реалізацію відповідно до вимог чинного законодавства.

Самостійне місце у системі міжвідомчої взаємодії займає правове регулювання використання земель оборони та спорудження об'єктів військової інженерної інфраструктури. Правовою основою зазначеної діяльності є Земельний кодекс України, Закон України «Про використання земель оборони», а також законодавство у сфері містобудування й оборони держави. У межах визначених повноважень юридичні служби здійснюють правове оформлення передачі земельних ділянок для будівництва фортифікаційних споруд, оборонних рубежів, військових шляхів сполучення та інших інженерних об'єктів, одночасно контролюючи додержання вимог земельного, екологічного та містобудівного законодавства.¹⁹ Такий правовий супровід мінімізує ризики виникнення земельних спорів і забезпечує законність реалізації інженерних проєктів оборонного призначення.

Суттєве значення для функціонування сил оборони має взаємодія юридичних служб у сфері оборонних закупівель та використання бюджетних коштів. Відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі» на юридичні підрозділи покладається проведення правової експертизи державних контрактів, оцінка законності процедур закупівель, супроводження виконання договірних зобов'язань і контроль за дотриманням вимог бюджетного законодавства під час використання державних фінансових ресурсів.²⁰ Особливої ваги зазначена діяльність набуває під час виконання державного оборонного замовлення, коли виникає необхідність забезпечити оперативне задоволення потреб сил оборони із одночасним дотриманням принципів законності, ефективності, доброчесності та раціонального використання бюджетних коштів.

В умовах дії правового режиму воєнного стану важливим напрямом діяльності юридичних служб є також правове забезпечення процедур примусового відчуження або вилучення майна для потреб оборони. Правове регулювання таких процедур здійснюється Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» та Законом України «Про правовий режим воєнного стану». У межах своїх повноважень юридичні служби здійснюють перевірку законності рішень щодо відчуження майна, забезпечують належне оформлення правовстановлюючих документів, контролюють додержання прав власників та реалізацію встановлених законом гарантій відшкодування вартості примусово відчуженого майна.²¹ Такий комплекс заходів сприяє забезпеченню балансу між потребами оборони держави та захистом конституційного права власності.

Отже, взаємодія юридичних служб Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту є невід'ємною складовою системи правового

¹⁹ Про використання земель оборони: Закон України від 27 листопада 2003 року № 1345-IV(з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text>

²⁰ Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. (з наступ. змін. та доповн.).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>

²¹ Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI(з наступ. змін. та доповн.).URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>

забезпечення сектору безпеки і оборони України. Її зміст охоплює нормативно-правовий супровід логістичного забезпечення, військових перевезень, використання земель оборони, будівництва військової інженерної інфраструктури, здійснення оборонних закупівель і реалізації майнових процедур в умовах воєнного стану. Комплексний характер такої взаємодії забезпечує підвищення рівня законності, удосконалення міжвідомчої координації та ефективніше функціонування сил оборони в сучасних безпекових умовах.

Одним із найбільш специфічних напрямів міжвідомчої взаємодії у системі сил оборони України є *співробітництво юридичної служби Збройних Сил України з юридичними підрозділами розвідувальних органів*. Особливість такої взаємодії зумовлена тим, що результати розвідувальної діяльності безпосередньо впливають на ухвалення військово-управлінських рішень, планування та проведення бойових операцій, визначення способів застосування сил і засобів оборони, а також на формування державної політики у сфері воєнної та інформаційної безпеки. Відповідно до Закону України «Про розвідку» розвідувальна діяльність здійснюється виключно на засадах законності, верховенства права, поваги до прав і свобод людини, додержання Конституції України та законів України, а також під демократичним цивільним контролем.²² За умов воєнного стану, коли масштаби взаємодії між розвідувальними органами та Збройними Силами України істотно розширюються, належний рівень юридичного супроводу набуває особливого значення.

Нормативне підґрунтя зазначеної взаємодії формують Конституція України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про розвідку», «Про державну таємницю», «Про інформацію», «Про правовий режим воєнного стану», а також відомчі нормативно-правові акти, що регламентують діяльність органів військового управління та суб'єктів розвідувального співтовариства. Відповідно до статті 12 Закону України «Про національну безпеку України» розвідувальні органи є складовою сил безпеки і сил оборони, що обумовлює необхідність вироблення уніфікованих правових механізмів їх взаємодії зі Збройними Силами України під час виконання спільних завдань у сфері оборони держави.⁸

Одним із ключових напрямів співробітництва є спільне нормативно-правове забезпечення діяльності розвідувальних органів. У межах реалізації цього напрямку юридичні служби здійснюють підготовку та правову експертизу проєктів нормативно-правових і організаційно-розпорядчих актів, які визначають порядок інформаційної взаємодії, використання розвідувальних матеріалів, міжвідомчого обміну інформацією, координації діяльності органів військового управління та реалізації повноважень під час виконання спільних оборонних заходів. Такий підхід забезпечує узгодженість відомчого нормативного регулювання, мінімізує ризик виникнення правових колізій і сприяє формуванню єдиної практики застосування законодавства у сфері оборони та розвідки.

Важливою складовою міжвідомчої взаємодії є правовий супровід підготовки та проведення спеціальних заходів і військових операцій, у яких використовуються результати розвідувальної діяльності. Під час підготовки відповідних управлінських

²² Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>

⁸ Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

рішень юридичні служби оцінюють їх відповідність вимогам національного законодавства, перевіряють наявність належних правових підстав для застосування сил і засобів, здійснюють експертизу наказів, директив і планувальних документів та надають командуванню висновки щодо допустимості обраних способів виконання поставлених завдань. Водночас забезпечується врахування положень Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, Додаткових протоколів I та II від 8 червня 1977 року, а також норм звичаєвого міжнародного гуманітарного права, які є обов'язковими для України.

Особливого значення у діяльності юридичних служб набуває забезпечення належного режиму охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом. Зважаючи на специфіку розвідувальної діяльності, значний обсяг документів містить відомості, що становлять державну таємницю або службову інформацію. За цих умов юридичні підрозділи проводять правову експертизу документів на відповідність вимогам Закону України «Про державну таємницю», контролюють додержання режиму секретності, беруть участь у розробленні локальних нормативних актів із питань захисту інформації, забезпечують правове врегулювання процедур допуску до державної таємниці та надають правові консультації посадовим особам щодо застосування законодавства у сфері охорони секретної інформації.²³

Вагомим напрямом співпраці є також правове забезпечення міжнародної діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства. Згідно зі статтею 24 Закону України «Про розвідку» вони мають право взаємодіяти з компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями та безпековими структурами на підставі міжнародних договорів України і міжвідомчих угод. У цьому процесі юридичні служби здійснюють експертизу міжнародних договорів, меморандумів, угод про співробітництво та документів, що регламентують міжнародний інформаційний обмін, забезпечуючи належне виконання міжнародних зобов'язань України. Одночасно проводиться імплементація правових стандартів держав – членів НАТО та Європейського Союзу у сфері розвідувальної діяльності, що відповідає стратегічному курсу України на європейську й євроатлантичну інтеграцію.

Специфіка взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами розвідувальних органів полягає у необхідності одночасного забезпечення законності управлінської діяльності, оперативності прийняття рішень та належного рівня захисту секретної інформації. На відміну від інших напрямів правового забезпечення діяльності сил оборони, юридичний супровід розвідувальної діяльності здійснюється в умовах особливого правового режиму, коли значна частина інформації має обмежений доступ, а управлінські рішення приймаються у стислі строки та безпосередньо впливають на ефективність виконання бойових завдань. Саме тому ефективна взаємодія юридичних служб у цій сфері є необхідною передумовою забезпечення правової визначеності діяльності суб'єктів розвідувального співтовариства, дотримання принципу верховенства права та підвищення ефективності функціонування всієї системи сил оборони України в умовах воєнного стану.

²³ Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, слід констатувати, що взаємодія юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами інших складових сил оборони становить один із ключових інститутів системи правового забезпечення оборонної діяльності держави. Її функціонування ґрунтується на міжвідомчій координації правової роботи та охоплює взаємодію з юридичними підрозділами Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної спеціальної служби транспорту, розвідувальних органів, а також інших суб'єктів сектору безпеки і оборони відповідно до визначених законодавством повноважень. Такий формат співробітництва забезпечує узгодженість правозастосовної діяльності, єдність підходів до реалізації законодавства у сфері оборони та належний рівень правового супроводу діяльності органів військового управління.

Зміст міжвідомчої взаємодії юридичних служб характеризується комплексністю та охоплює широке коло правовідносин, пов'язаних із нормотворчою, експертно-аналітичною, консультативною та контрольною діяльністю. До її основних напрямів належать підготовка й правова експертиза нормативно-правових та організаційно-розпорядчих актів, забезпечення законності управлінських рішень, правовий супровід спільних бойових, спеціальних і стабілізаційних операцій, нормативне врегулювання логістичного забезпечення, військових перевезень, охорони державного кордону, здійснення контррозвідувальної діяльності, протидії диверсійним і терористичним загрозам, функціонування національної системи кібербезпеки, реалізації оборонних закупівель, використання земель оборони, спорудження фортифікаційних та інших військових інженерних об'єктів, забезпечення режиму охорони державної таємниці, розвитку міжнародного військового співробітництва, а також імплементації й практичного застосування норм міжнародного гуманітарного права під час виконання завдань із захисту державного суверенітету, територіальної цілісності та оборони України.

Водночас результативність діяльності юридичних служб безпосередньо визначається рівнем їхньої міжвідомчої координації, ефективністю інформаційного обміну, узгодженістю правових позицій та єдністю правозастосовної практики в межах сектору безпеки і оборони. У сучасних умовах особливого значення набуває подальше вдосконалення організаційно-правових механізмів такої взаємодії, що передбачає створення єдиного інформаційно-правового простору для юридичних служб складових сил оборони, розвиток цифрових інструментів електронного документообігу та міжвідомчої комунікації, удосконалення системи спільного методичного забезпечення, запровадження механізмів проведення комплексних міжвідомчих правових експертиз проєктів нормативно-правових актів, формування централізованих інформаційно-аналітичних баз із узагальненою практикою застосування законодавства, а також подальшу адаптацію національного законодавства до принципів, стандартів і процедур НАТО відповідно до стратегічного курсу України на набуття повноправного членства в євроатлантичному безпековому просторі. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню ефективності правового забезпечення діяльності сил оборони, зміцненню законності у сфері військового управління, удосконаленню міжвідомчої взаємодії та посиленню інституційної спроможності сектору безпеки і оборони України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення.

ВИСНОВОК

Проведене монографічне дослідження дозволяє дійти висновку, що в умовах сучасних трансформацій сектору безпеки і оборони України юридична служба набула статусу одного з ключових інституційних елементів системи правового забезпечення військового управління. Запровадження правового режиму воєнного стану, істотне розширення компетенції органів військового управління, необхідність оперативного прийняття управлінських рішень в умовах збройної агресії та інтегроване застосування складових сил оборони зумовили якісну трансформацію функціонального призначення юридичної служби. На сучасному етапі її діяльність виходить за межі традиційного правового супроводу та охоплює комплекс взаємопов'язаних нормотворчих, експертно-аналітичних, консультативних, контрольних і координаційних функцій, спрямованих на забезпечення законності управлінської діяльності, реалізацію міжнародно-правових зобов'язань України, формування єдиної правозастосовної практики та правове забезпечення функціонування сил оборони.

У процесі дослідження встановлено, що організаційно-правові засади діяльності юридичної служби визначаються багаторівневою системою нормативно-правового регулювання, яка включає норми Конституції України, законів України, міжнародних договорів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України та інших відомчих нормативно-правових актів. Разом із тим проведений аналіз засвідчив, що чинна нормативна база не забезпечує належної системності правового регулювання діяльності юридичних служб складових сил оборони. Наявність значної кількості відомчих нормативних актів, відсутність єдиних організаційно-правових підходів до міжвідомчої взаємодії, а також неоднорідність механізмів реалізації окремих повноважень негативно впливають на єдність правозастосовної практики та зумовлюють необхідність подальшого вдосконалення законодавчого регулювання у цій сфері.

Обґрунтовано, що ефективне функціонування юридичної служби Збройних Сил України нерозривно пов'язане із системною взаємодією з юридичними службами інших складових сил оборони, визначених статтею 12 Закону України «Про національну безпеку України». Насамперед така взаємодія реалізується з юридичними підрозділами Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної спеціальної служби транспорту, розвідувальних органів України та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони, діяльність яких безпосередньо спрямована на забезпечення оборони держави. Саме міжвідомча координація правової роботи створює необхідні передумови для узгодженого виконання спільних завдань, забезпечення законності управлінських процесів, оперативного нормативного врегулювання суспільних відносин у сфері оборони та мінімізації правових ризиків, що виникають під час реалізації державної оборонної політики.

Дослідження підтвердило визначальну роль юридичної служби у нормативно-правовому забезпеченні діяльності органів військового управління. Здійснюючи правову експертизу проєктів нормативно-правових актів, наказів, директив, бойових розпоряджень, договорів та інших управлінських документів, військові юристи забезпечують їх відповідність Конституції України, законам України, міжнародним договорам, принципам верховенства права та вимогам юридичної техніки. Така

діяльність сприяє підвищенню правової обґрунтованості управлінських рішень, забезпечує стабільність правового регулювання, запобігає виникненню правових колізій і створює належні умови для ефективного функціонування органів військового управління.

Окремий комплекс повноважень юридичної служби пов'язаний із забезпеченням виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права. Проведений аналіз засвідчив, що ефективність практичної реалізації положень Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, Додаткових протоколів до них 1977 року, Гаазьких конвенцій та інших міжнародно-правових актів значною мірою залежить від належного правового супроводу діяльності органів військового управління. Саме юридична служба здійснює правову оцінку управлінських рішень щодо застосування військової сили, перевіряє їх відповідність принципам і нормам міжнародного гуманітарного права, забезпечує консультативну підтримку командування та сприяє формуванню сталої практики правомірного ведення бойових дій відповідно до міжнародно визнаних стандартів.

За результатами дослідження встановлено, що сучасні умови функціонування сектору безпеки і оборони України потребують подальшого вдосконалення організаційно-правових механізмів діяльності юридичної служби. Насамперед актуальним є створення ефективної системи координації правової роботи між усіма складовими сил оборони шляхом нормативного закріплення єдиних принципів міжвідомчої взаємодії, визначення уніфікованого порядку інформаційного обміну, проведення спільної правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, а також вироблення узгоджених правових позицій щодо найбільш складних і дискусійних питань оборонної діяльності.

Одним із пріоритетних напрямів розвитку юридичного забезпечення сил оборони має стати цифрова трансформація юридичної діяльності. Формування інтегрованого інформаційно-правового середовища, запровадження сучасних електронних систем документообігу, створення централізованих баз нормативних актів, правових висновків, методичних рекомендацій і матеріалів судової практики, автоматизація окремих процедур юридичної роботи та впровадження цифрових сервісів міжвідомчої взаємодії сприятимуть підвищенню оперативності правового супроводу, уніфікації правозастосовної практики та вдосконаленню механізмів прийняття управлінських рішень.

Важливе значення для підвищення ефективності функціонування юридичної служби має також розвиток кадрового потенціалу. Підготовка військових юристів повинна здійснюватися з урахуванням сучасних тенденцій розвитку військового права, міжнародного гуманітарного права, права НАТО, оборонного планування, кібербезпеки, міжнародного військового співробітництва та правового забезпечення багатонаціональних операцій. Перспективними напрямками є розширення системи спеціалізованої професійної підготовки, впровадження безперервного підвищення кваліфікації, проведення спільних міжвідомчих навчань, а також широке використання досвіду держав – членів НАТО щодо організації правового забезпечення діяльності військових формувань.

Водночас одним із пріоритетних завдань державної політики у сфері оборони має стати розроблення єдиної Концепції розвитку системи юридичного забезпечення сил оборони України, яка визначатиме стратегічні напрями розвитку юридичної служби,

принципи її організації, механізми міжвідомчої взаємодії, стандарти правового супроводу управлінської діяльності, а також основні напрями адаптації національного законодавства до правових стандартів НАТО та Європейського Союзу. Доцільним є також перегляд відомих нормативно-правових актів з метою усунення дублювання повноважень юридичних служб, удосконалення розмежування їх компетенції та запровадження єдиних методичних підходів до здійснення правової роботи.

Таким чином, результати проведеного монографічного дослідження дають підстави стверджувати, що юридична служба Збройних Сил України є не лише структурним підрозділом, який забезпечує правовий супровід діяльності органів військового управління, а й одним із базових інституційних елементів системи забезпечення національної безпеки і оборони держави. Від рівня її організаційного розвитку, нормативного забезпечення, професійної спроможності та ефективності міжвідомчої взаємодії значною мірою залежить законність управлінської діяльності, реалізація державної оборонної політики, виконання міжнародно-правових зобов'язань України, дотримання принципів верховенства права та ефективність функціонування всієї системи сил оборони. Подальше вдосконалення організаційно-правових засад діяльності юридичної служби має здійснюватися на основі комплексної модернізації законодавства, інституційного посилення її статусу, розвитку міжвідомчої координації, цифрової трансформації правової діяльності та імплементації європейських і євроатлантичних стандартів правового забезпечення військового управління. Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню ефективності функціонування сектору безпеки і оборони України, зміцненню законності, забезпеченню належного правового супроводу діяльності сил оборони та формуванню сучасної, інтегрованої системи юридичного забезпечення військового управління, здатної ефективно функціонувати як в умовах воєнного стану, так і в період повоєнного відновлення держави.

АНОТАЦІЯ

Монографію присвячено комплексному дослідженню організаційно-правових засад діяльності юридичної служби у системі сил оборони України в умовах правового режиму воєнного стану. У роботі здійснено всебічний аналіз сучасного нормативно-правового забезпечення функціонування юридичної служби, визначено її місце у системі військового управління, розкрито особливості реалізації функцій і повноважень, а також досліджено механізми взаємодії з юридичними службами інших складових сил оборони України. Обґрунтовано, що в умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації юридична служба перетворилася на один із ключових інститутів правового забезпечення оборонної діяльності держави, який забезпечує законність управлінських рішень, нормативно-правовий супровід діяльності органів військового управління, координацію правозастосовної діяльності, правову експертизу нормативно-правових та організаційно-розпорядчих актів, а також сприяє реалізації міжнародно-правових зобов'язань України у сфері міжнародного гуманітарного права. Проаналізовано систему нормативно-правових актів, що регламентують діяльність юридичної служби у секторі безпеки і оборони, досліджено організаційно-правові засади взаємодії юридичної служби Збройних Сил України з юридичними службами Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Державної спеціальної служби транспорту,

розвідувальних органів та інших суб'єктів сектору безпеки і оборони. Особливу увагу приділено правовому забезпеченню міжвідомчої координації, проведенню правової експертизи управлінських рішень, нормативному супроводу спільних операцій, забезпеченню законності застосування військової сили, охороні державної таємниці, кібербезпеці, оборонним закупівлям, логістичному забезпеченню, міжнародному військовому співробітництву та імплементації норм міжнародного гуманітарного права. Обґрунтовано доцільність створення інтегрованого інформаційно-правового середовища юридичних служб, удосконалення механізмів правової експертизи управлінських рішень, розвитку міжвідомчої координації та гармонізації національного законодавства зі стандартами НАТО і Європейського Союзу.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к. (з наступ. змін. та доповн.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
3. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII XII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
4. Женевська конвенція про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
8. Положення про юридичну службу Збройних Сил України: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України №80м від 30.03.2021. URL: <https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf>
9. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
10. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
11. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>
12. Про державний кордон України: Закон України від 04.11.1991 № 1777-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>
13. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV (з наступ. змін. та доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>
14. Про контррозвідувальну діяльність: Закон України від 26.12.2002 № 374-IV (з наступ. змін. і доповн.) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text>

15. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
16. Про затвердження Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію: постанова Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 р. № 736. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/736-2016-%D0%BF#Text>
17. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
18. Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>
19. Про використання земель оборони: Закон України від 27 листопада 2003 року № 1345-IV (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-15#Text>
20. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
21. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 17 травня 2012 року № 4765-VI (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>
22. Про розвідку: Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>
23. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII (з наступ. змін. та доповн.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

Information about the authors:

Leontieva Lina Vitaliivna,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor,

Researcher at the Research Laboratory

Military Law Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

4, Dynamivska str, Kharkiv, 61024, Ukraine

Bridnia Yehor Oleksandrovych,

Head at the Department of Military Law

Military Law Institute

Yaroslav Mudryi National Law University

4, Dynamivska str, Kharkiv, 61024, Ukraine